

ДОЖДИ СМЕРТИ
НЕ РОЗЛУЧИТЬ НАС

ХОЛОДНЫЙ ЯР

ЄДИНА УКРАЇНА

Юрко Вовк

Доки смерть не розлучить нас

Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга»

2016

УДК 821.161.2
ББК 84(4Укр)

Вовк Ю.

Доки смерть не розлучить нас / Ю. Вовк — Книжный Клуб
«Клуб Семейного Досуга», 2016

ISBN 978-6-17-120998-5

Володимир і Марія... Нащадки двох родів землеробів... Побут, століттями й поколіннями вивірений до дрібниць... Але вони змушені прийняти виклик історії — і стати будівничими незалежної України. Визвольна боротьба, підпілля, фашистський полон... Кохання і зради, перемоги і зневіра. Клятва любові до рідної землі — «доки смерть не розлучить нас» — ці самі слова Володимир промовить колись і до Марійки. І назавжди закритий шлях на батьківщину, де на них чекає смерть. Лише вистраждане кохання одне до одного все життя буде доводити: про майбутнє так варто мріяти...

УДК 821.161.2
ББК 84(4Укр)

ISBN 978-6-17-120998-5

© Вовк Ю., 2016
© Книжный Клуб «Клуб Семейного
Досуга», 2016

Содержание

Доки смерть не розлучить нас	6
W	6
M	11
W	18
M	23
Конец ознакомительного фрагмента.	24

Юрко Вовк

Доки смерть не розлучить нас

© Юрко Вовк, 2016

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2016

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2016

W і M – це перші літери імен головних героїв цього твору. Не вигаданих автором персонажів, а реальних людей. Володимира і Марії.

У початкових літерах цих імен, які у перевернутому вигляді повторюють одна одну, закодовані долі моїх героїв. Вони були створені одне для одного, як дві половинки одного цілого. Як правий і лівий береги найбільшої ріки їхньої історичної батьківщини, на яких народились Володимир і Марія...

Доки смерть не розлучить нас

Олегові Потураю присвячується

W

Писар вербської гміни¹ Юзек Стронціцький вивів у метриці останню літеру імені новонародженого і, відхилившись від заляпаного чорнилом столу, задоволено прискалив око.

– Ну, пане Вільк, ваш первісток буде мати у поймаванні аж дві букви W. Дабл дабл ю, як кажуть британці. Ладний вензель, курча маць!

Середнього зросту кремезний молодий чоловік, одягнений у святкові фабричні штани, заправлені в чоботи, і в білу вишиту сорочку, ледь поворухнув рудим вусом, стримуючи роздратування.

– Ті вензелі – то не для нас, прошу пана. Гречкосієм буде мій син, як і його діди і прадіди... То скільки з мене за виправлену метрику?

– Півзлота, пане Вільк, – враз якимось запобігливо заусміхався писар. – То для держави. А як дасте ще й на кручок вудки², то я із задоволенням вип'ю за здоров'я вашого Włodzimierza.

Чоловік і собі усміхнувся, повагом узяв зі столу метрику, на якій іще не висохло фіолетове чорнило, і став поволі читати, ворущачи губами. Прочитавши, він похитав головою, кркнув і поліз у кишеню штанів за грошима.

– Ось вам злотий, пане Стронціцький, – мовив чоловік, дістаючи монету і не кваплячись із нею розлучатись. – Підніміть чарку за мого перванчука – хай йому Бог у житті помагає.

Він обережно, мов якусь дорогоцінність, поклав злогого у підставлену долоню писара і, згрібши загрубілими пальцями метрику, рушив до дверей.

– І Матка Боска, – підтакнув писар, підкидаючи на долоні монету. – Щастя-здоров'я, пане Вільк.

– Будьте і ви здорові, – буркнув чоловік, гримаючи дубовими дверима.

Було літо 1921 року. Землі Володимирського повіту, як і усього Волинського краю загалом, ще зберігали сліди копит кінноти Пілсудського, Петлюри і Будьонного, котра поперемінно затоптувала їх упродовж останніх років, та вже знову належали Речі Посполитій. Російських, австрійських та німецьких осадників, які панували тут до того, змінювали польські, що вже зачекалились нових угідь на «східних кресах»³, православних батюшок і протестантських священників – католицькі ксьондзи, а війтів і бургомістрів в одних мундирах – чиновники в інших. Не змінювались лише чудові одвічні волинські ліси, ріки й озера зі вклиненими між ними поселеннями поліщуків, оточеними луками і полями, та самі волинняни – роботящі, мов воли, і щирі, як усі діти природи.

Хутір Капітулка, заснований одразу після закінчення Першої світової війни подружжям Вовків, Тимошем та Катериною, жителі навколишніх сіл називали вовківським раєм. І було за що. Десять десятин родючої землі і дві змішаного лісу, до якого вона й прилягала, вважались на той час вельми добрим статком. Підтвердженням заможності господарів

¹ Гміна – сільська управа (пол.). – Тут і далі прим. авт, якщо не вказано інше.

² Кручок вудки – ємність з горілкою, яка відповідала 125 г (пол.).

³ Креси – землі, територія (пол.).

нового хутора слугували велика хата, збудована з дуба на зруб та оточена молодим садом, хлів, клуня й огорожений вигін для худоби.

Основу капітульської господарки склав посаг Катерини, оті самі десять десятин, які дав за нею батько, Сава Ткачук, відомий у цих краях будівничий. У молодості Сава зводив з батьком хати у навколишніх селах, а як набрав ваги справжнього майстра, то отримав уже й державний підряд – на облаштування військового містечка у Володимирі. Казарми попри Ковельського тракту, які стоять і донині, – його рук справа. Тож заробок Сава мав неабиякий і своїх шістьох доньок та двох синів, як ті підросли, наділив щедро. Поміж них і Катерину, яка вийшла заміж останньою із сестер, уже після війни.

Тиміш Вовк був родом із села Блаженик, яке, з трьох сторін оточене лісами, тулилось до Ковельського тракту відразу ж за повноводною Турією. У недалекому минулому солдат Волинського полку Його Імператорської Величності, а згодом лісоруб у «казенному» Мокрецькому лісництві, Тиміш стільки добра, як у його майбутньої дружини, не мав і близько. Трохи лісу, яким його наділив батько, колишній лісничий, – ото й увесь спадок. Зате парубок, як і всі чоловіки з великої родини блаженицьких Вовків, був гарним, дужим і, що особливо цінувалось у поліщуків, метикуватим.

Десь за півроку до того, як Катерина під час заготівлі дров уперше побачила в Капітульському лісі Тимоша, до неї посватався парубок із заможної родини. Хлопець Катерині не те щоб сподобався, та вона вже була на виданні, батьки між собою все погодили, тож незабаром молоді заручились. Як годиться, майбутній наречений подарував Катерині на заручини вінчальну сукню, туфлі та вельона⁴.

Восени, зібравши врожай на полях та городах, поліщуки зазвичай бралися заготовляти на зиму дрова. В інших за сухостоем до лісу їздили переважно чоловіки, а в сім'ї Ткачуків це право відстояла за собою Катерина. Ні батьки, ні брати не сперечались: дівка була дужа – домоткане рядно, витиснувши з нього воду після прання, могла необачно перевертнути навпіл. А що вже ліс любила!

Того осіннього ранку Катерина запрягла свого улюбленого Сірого й разом з дядьком Ільком, маминим братом, який саме під'їхав фірою до їхнього двору, подалась до Капітульського лісу. Ранки вже були холодні, тож дівчина одяглась відповідно. Продовгувате рожево-щоче обличчя було обрамлене теплою хусткою, яка сягала на лобі аж до брів, а за тим двома кінцями щільно охоплювала шию під самим підборіддям і зав'язувалась ззаду міцним вузлом. Верхнім одягом слугував підбитий ватою суконний сачок з високими плечима, звужений у талії і розширений донизу. Завершувала це вбрання вовняна спідниця, що доходила майже до каблуків виправлених сільським шевцем жіночих ялових чобіток.

Катерина сиділа на кинутому упоперек воза оберемку соломи і, звисивши з драбиняка ноги, вміло правила конем. Як завжди, коли вона наближалась до лісу, їй захотілось співати. Ледь в'їхавши на лісову дорогу, дівчина таки не втрималась і тихо завела:

Ой, хмелю ж мій, хмелю,
Хмелю зелененький!
Де ж ти, хмелю, зиму зимував,
Що й не, що й не розвивався?

Кінь поволі тягнув воза знайомою дорогою, тонкі гілки ліщини, що густо росла обабіч, злегка хльоскали по розпашілому обличчю дівчини, а вона все виводила пісню, стуливши

⁴ Вельон – вінець, який наречена надягає на голову (пол.).

повіки і, здавалось, забувши про все на світі. Фіра дядька Ілька рипіла десь позаду, і Катерині так добре було відчувати себе наодинці з дібровою і піснею...

Раптом ніби якийсь яскравий промінь ковзнув дівчині по напівзаплющених очах – і вона стрепенулась. Навпроти на невеликій галявині, повз яку саме проїжджала фіра, біля купи нарізаних сухих дров стояв гарний парубок і пильно дивився на неї виразними темними очима.

– Ой! – злякано скрикнула Катерина, мимохідь щосили натягуючи віжки.

Вона ніби заціпеніла під цим заворожливим поглядом, відчуючи, як враз зайшлося серце і гаряча хвиля від нього розтікається по всьому тілу.

– Тпру-у-у, стійте, – почулось позаду.

І відразу ж здивований голос дядька Ілька:

– Це ти, Тимоше? Хай Бог помагає. Не гадав тебе тут зустріти.

– Дай Боже, дядьку Ілько, – густим баритоном поважно мовив парубок, перевівши проникливий погляд за спину дівчини. – Та тітка Феська з Верби попросила дров їй заготувати. А то я тепер у Мокреці завше.

Старий Ілько помітив збентеження своєї небоги і хитро усміхнувся в пишні вуса.

– То ти їдь, Катерино, до Уласової галявини, а я тебе наздожену, – кинув він дівчині, яка так і сиділа, не сміючи підвести погляд, і став, крячучи, злазити з воза.

Катерина похапцем відпустила віжки, і Сірий тут-таки рушив.

Тим часом між дядьком Ільком і Тимошем розпочалась якась дивна розмова. Правив нею, звісно ж, старий Ілько.

– То що, – витягуючи кисета і пропонуючи бакун парубкові, ніби між іншим запитав він, – женитись іще не збираєшся?

– Та ні, – заскочений таким запитанням, віджартувався Тиміш, – іще на весілля не заробив.

– А деякі вже заробили і навіть до шлюбу дещо купили, та не дуже їх хочуть, – пахкаючи саморобною цигаркою, наводив туману старий.

– Це ви про що? – здивувався парубок.

– А про те, – чомусь враз розгнівався Ілько, затоптуючи каблуком недопалка, – що варто було б тобі сватів засилати до Катерини. Вона дівка справна, гожа, та й придане у неї – дай, Боже, кожній. А ти з доброї родини – батька твого і дядьків я ще з молодих літ знаю. Чому б тобі і не поженитись?

– Та ви ж самі натякнули, що їй уже і дошлюбне купили, – після паузи похмуро буркнув Тиміш. – І тітка мені казали, що Катерина вже півроку як заручена...

– Як заручилась, так і розручиться, – рішуче рубонув рукою Ілько, хапаючи парубка за рукави. – То будеш засилати сватів чи як?

– А таки буду! – так само рішуче вигукнув раптом Тиміш, тупнувши ногою. – Подобається мені ваша Катерина. Замовте за мене слово перед нею, дядьку Ільку.

Не дочекавшись голосу фурмана, Сірий сам зупинився на Уласовій галявині. Катерина так і сиділа на возі, втупившись у глибину вже майже безлистого осіннього лісу. Перед очима у неї все ще стояв той парубок з проникливим поглядом, що так розтривожив дівочу душу.

Вмовляти небогу дядькові Ількові не довелося. Він таки і залагодив тонку справу розірвання заручин Катерини. Дівчина, як годиться, сплатила тому парубку вартість куплених ним на заручини речей. А за місяць по тому, ще до Великого посту, Тиміш Вовк заслав до Катерини сватів.

Хутір Капітулка, на якому оселилось молоде подружжя, починався десь за кілометр на схід від майже прямого кута, який від центра села Верба створювали два тракти: на Ковель та на Любомль. Земля, виділена Катерині у посаг, тягнулась широкою смугою від Любомльсь-

кого тракту майже до Ковельського і закінчувалась двома десятинами Тимошевого лісу. Саме тут, під лісом, і вибрали Тиміш з Катериною місце для свого обійстя.

Про прихід літнього ранку у волинському лісі першими сповіщають птахи, які гніздяться на кронах старих дубів і грабів. Саме вони відразу помічають з висоти кількох десятків метрів перші промені сонця, що вилуплюється із-за закритого поліськими борами горизонту, як жовтоголове курча із ясної шкаралупи, і вітають його дзвінким різноголоссям. Сходячи, сонце продовжує будити птахів і тварин, а вони, прокинувшись, уже не дають спокою і людям.

Першими в обійсті оживають зранку кури і гуси, за ними починають пронизливо верещати свині і мукати, просячись на пасовисько, корови. Довершує цю природну вранішню симфонію іржання коней. Весь цей гамір якоїсь миті досягає свого апогею. Та раптом його із пронизливою натугою крає рипіння дверей – і все замирає. На ганок, мов за диригентський пульт, виходить господар. Він береться до справи – і у звучанні дворового оркестру запановують поліфонічний лад і довершеність. На хутірському подвір'ї починається довгий літній день.

Хата Тимоша і Катерини мала класичне на той час сільське планування і нічим не відрізнялась від інших поліських домівок. Вхідні двері вели у досить широкі сіни, в яких зазвичай стояли баняки з кормом для худоби та інше дрібне хатнє начиння. Відразу за сіньми була велика кухня з піччю, яка слугувала і для приготування їжі, і для випікання хліба та здоби. На верхній частині такої об'ємної печі також можна було сушити зерно чи фрукти, а взимку і спати. Навпроти – єдине вікно, в іншому кінці приміщення стояв довгий дубовий стіл з двома лавами обабіч. Підлога в кухні була із ретельно вирівняної та утрамбованої глини.

Двері, які розташовувались справа і зліва від печі, вели у внутрішні кімнати. Через праві можна було потрапити у спальню господарів, яка на польський лад називалась валькіром, а з неї у вітальню. Відчиняли вітальню, у якій стояли саморобні дубові шафа, диван, стіл та стільці, лише у свята та у разі приходу гостей. Ліві двері з кухні вели у дитячу кімнату, з якої був також вхід на горище. У всіх цих кімнатах була підлога зі щільно припасованих одна до одної грубих нефарбованих соснових дощок.

Катерина саме поралась біля плити, знімаючи з неї два великі чугунки зі звареною картоплею для свиней, коли почула дитячий плач. Кинувши рогача, вона метнулась у кімнату, в якій спало немовля, і від жаху залякла на порозі. Маленький Володько, як називали вони з чоловіком свого первістка, перехилився із колиски, що чотирма мотузками була прив'язана до вбитого у дубовий сволок гака, і ось-ось міг випасти з неї на підлогу з метрової висоти. Переборюючи раптову млість, Катерина рвонулась до сина і в цю ж мить побачила, як колиска різко перевернулась. У неї на очах дитина впала головою вниз і замерла на підлозі, прикрита пелюшкою, котра випала з колиски.

Рухнувши на коліна і схопивши сина на руки, Катерина відчула, що він не дихає.

– Боже, допоможи! – в розпачі заволатала молода жінка, безтямно втупившись у стелю і притискаючи до грудей маля.

– Ма... ма-ма... – раптом почулось з-під пелюшки, яка закривала обличчя малого Володька.

Катерина притьмом відкинула пелюшку, побачила розплющені оченята свого улюбленця – і залилась рясними сльозами.

– Заговорив, заговорив мій синочок...

Тиміш саме запрягав у воза другого коня, коли почув від воріт знайомий голос:

– Пане господаг, сто лят вам здогов'я!

Старий Шмуть, володимирський заготівельник фруктів на навколишніх хуторах, посміхався до нього беззубим ротом, однією рукою тримаючи за кантар⁵ такого ж древнього, як і сам він, коня, а другою за звичкою посмикуючи сивого пейса⁶.

– І ви будьте здорові, – озвався Тиміш, прямуючи до старого.

Шмуть багато років поспіль купляв лишки яблук і груш із саду його батька, тож Тиміш знав того давно. До того ж, як подекували, старий перекупник володів даром передбачування, і про нього в навколишніх селах та хуторах ходили легенди.

Тиміш не міг зрозуміти, чому таких, як Шмуть, називали перекупниками. Бо зазвичай вони не купляли у селян ті ж таки фрукти, а брали сад чи частину фруктових дерев в оренду, охороняли їх, дуже дбайливо збираючи щороку урожай. Часто про оренду з господарями вони домовлялись, коли молодий сад лише підростав. Так ці люди дбали про свій майбутній зиск. Тимошу, вихованому ощадливими батьками, це подобалось.

Ось і цього разу Шмуть приїхав із пропозицією взяти в оренду кілька яблунь із Тимошевого саду, які цьогоріч лише вперше почали плодоносити.

Та тільки-но старий Шмуть завів про це мову, як із хати почувся крик Катерини.

Стривожений Тиміш, а за ним і його гість побігли до вхідних дверей. Побачивши заплакану Катерину, яка притискала до грудей малого Володька, чоловік стиха зойкнув.

– Що таке? Що з ним?

– Впав із коліски, – схлипнула жінка, – он яку гулю на голові набив.

Вона злегка дмухнула на величеньку гулю на лобі немовляти і раптом усміхнулась крізь сльози:

– Я його на руки схопила, думала, неживий, а він до мене раптом: ма... ма-ма. Заговорив!

Старий Шмуть простягнув руку з довгими кістлявими пальцями і провів нею над головою дитини. І перш ніж Тиміш з Катериною встигли щось сказати, тихо промовив:

– О-о, то не пгоста дитина. Талан має, до митецтва здатний. Всі біди в житті пегебоге, бо сильний янгол його бегеже...

⁵ Кантар – збруя, яку вдягають коневі на голову.

⁶ Пейси – довге волосся, яке євреї завивали біля скронь.

М

Високий молодий чоловік, одягнений у стару шапку-вушанку, куфайку, засмальцьовані штани та взутий у розтоптані чоботи, чалапав польовою дорогою під дрібним холодним дощем. Розмоклий чорнозем щоразу засмоктував чоботи, і чоловік з натугою переставляв ноги, супроводжуючи кожен свій крок характерним чавканням. Починало сутеніти, а до села було ще кілометрів зо три.

Чоловік прямував із містечка Петриківка, де віднедавна працював, додому. Щоранку і щовечора він долав понад десять кілометрів пішки, хіба що зрідка могла трапитись із okazією якась підвода. Та для селянського сина, який звик покладатись, передусім, на свої руки та ноги, така відстань не була великим клопотом. А усвідомлення того, що він тепер може забезпечити молоду дружину і маленьку доньку постійним шматком хліба, додавало чоловікові сили і впевненості.

Іван Білоус, так звали чоловіка, був родом із села Красиве, у яке, власне, він зараз і прямував. Таку назву його село, що неподалік Дніпра десь посередині Лівобережжя, як розповідала Іванові прабабуся, носило ще з часів козацтва, одна із Січей якого розташовувалась у ті часи тут неподалік. За легендою, старий козак Білоус, який вибрав собі у цих краях землю під хутір, вперше побачивши це місце, вигукнув: «Як красиво!» Тож хутір нарекли Красивий. Відповідно село, у яке з часом перетворився козацький хутір, стало носити назву Красиве. Чи була це легенда, чи правда, ніхто не знав, а от те, що і нині тут півсела Білоусів, – факт. Як і те, що місцеві Білоуси всі як один горді, вперті і хазяйновиті.

Іванові було двадцять дев'ять років, останній з яких він знову жив у Красивому. Минулоріч одружився, нещодавно народилась донька Марійка. А до того...

До війська Івана забрали того року, коли Росія вступила у війну з Австро-Угорщиною. За три роки перебування на фронті він не отримав жодної подряпини, проте військового досвіду набув неабиякого, став унтер-офіцером та георгієвським кавалером. Після більшовицького повстання в Петербурзі, коли скинули з трону царя, Іван підмовив кількох земляків, які служили під його орудою, і вони втекли з фронту в Галіцію. А за кілька місяців опинилися в отамана Петра Болбочана.

Створення Української Народної Республіки Іван Білоус сприйняв усім серцем як подаровану Богом можливість вирватись з-під вікового гніту московитів, котрий, як він тепер все більше переконувався, більшовики прагнули продовжити під гаслами «світлого майбутнього» його багатостраждального народу. Імперія розвалилась, та на її руїнах вожді так званої революції трудящих прагнули відтворити нову – на тих-таки теренах, але під вивіскою країни «всіх гнаних і голодних». Не треба було великого розуму, аби зрозуміти, що за хлібом і до хліба орди цих голодних з півночі прийдуть в Україну. І прийдуть не просити чи позичати, а грабувати.

Майже два роки воював Іван Білоус у війську Болбочана, яке згодом стало йменуватись Першою запорізькою дивізією армії УНР під проводом Петлюри. Звільняли від білогвардійців південь і Крим, билися з більшовиками під Києвом. Популярність Петра Болбочана серед вояків армії УНР була такою, що до нього все частіше стали переходити цілі підрозділи з інших полків і дивізій армії. І Петлюра такого суперника не стерпів. У січні 1919 року Болбочана заарештували, хоча згодом таки відпустили. А за кілька місяців за наказом начальника контррозвідки армії Чеботарьова його заарештували знову і на станції Балин під Кам'янцем стратили нібито за зраду УНР. Двічі Чеботарьов виводив бойового отамана на страту, і двічі вояки із розстрільної чоти не влучали в Болбочана. Серед тих, хто мав стріляти в отамана, був і Іван Білоус. Коли в Петра Болбочана не влучили вдруге, Чеботарьов підскочив до нього і вистрелив із нагана в голову. Тієї ж ночі Іван Білоус зі своїм ще окоп-

ним побратимом Микитою Чобітьком подався до Холодного Яру шукати тамтешніх гайдамаків, про яких йому розповідав Микита, котрий був родом з тих місць. Так Іван потрапив до отаманів братів Блажевських, які саме формували новий загін гайдамаків біля містечка Городище.

Отамани, хоча і добре знали Микиту та його батьків, спочатку поставились до зайшлого петлюрівця з пересторогою. Та коли Микита розповів їм про те, як Іван намовив земляків втекти з фронту і пристати до Болбочана, про те, як відмовився стріляти у свого отамана, прийняли до гурту. Однак справжня довіра місцевих гайдамаків до нього прийшла після сутичок з большевицькими частинами особливого призначення, у яких колишній унтер-офіцер показав себе не лише хоробрим вояком, а й знавцем партизанської тактики ведення бою. Її він освоїв у дивізії Болбочана, хоча і трирічний фронтовий досвід теж не пропав даром.

Тепер Микита Чобітько та Іван Білоус мали ще й гайдамацькі наймення. На другий день після того, як Микита, встановивши через своїх родичів зв'язок з гайдамаками, привів його в ліс на північ від Городища, Петро Блажевський мав з Іваном розмову.

Вони сиділи біля куреня, накритого сосновими гілками. Отаман, на вигляд не старший за Білоуса, пильно подивившись йому у вічі, запитав:

– Микита, тобто Дужий, сказав, що ти не місцевий...

– З Лівобережжя я, – витримавши важкий погляд отамана, спокійно відповів Іван. – Верств за сто від Кременчука вниз по Дніпру є таке село Красиве, біля Петриківки. У нас, вважай, півсела Білоуси. Я Василя, коваля, син.

– У Кременчуку доводилось бувати, та й про Петриківку чув, а от про село з такою гарною назвою – ні.

Він усміхнувся, але в глибині очей була настороженість.

– Словом, зайда, хоч і недалекий. Нове наймення собі від назви села візьмеш? У нас хлопці часто так називаються.

Тепер у його погляді вже було відверте глузування.

– А що? Чоловік ти статний, з лица хоч ікону малюй. Дівчата таких люблять...

Іванові голубі очі враз потемніли від гніву. Та він швидко опанував себе.

– Слово отамана потрібно цінувати, – з прихованою іронією відказав Іван. – Ви, пане отамане, назвали мене зайдою. Думаю, таке гайдамацьке наймення підійде мені якнайкраще. Ви не проти?

– У нас наймення козак вибирає собі сам. Ну, коли стає козаком, – останню фразу Петро Блажевський вимовив з притиском. – Хіба що хлопці згодом по-іншому охрестять.

Він ще раз пильно глянув на Івана і ляснув себе долонями по колінах:

– Що ж, Зайда, то й Зайда. Завтра Вепр візьме тебе з Дужим у вилазку – треба в рабкоп⁷ продуктів трохи позичити. Нагани ви маєте, а там, може, і на гвинтівки розживетесь. Та й на коней було б не зайвим. Твій чалий, бачу, після далекої дороги накульгує.

Наступного ранку вони з Вепром та ще десятком гайдамаків вирушили до Мліїва, де нещодавно большевики створили радкоп, у якому були відібрані в селян млин, круп'ярня та олійня. Літо закінчувалось, і гайдамакам потрібно було запасатися продуктами на зиму.

Вепр, старший їх невеликого загону, був похмурим чоловіком років десь під сорок, в очах якого зачались біль і розпука. Зайда уже знав про трагедію Вепра – зі слів Дужого. За тиждень до того, як вони потрапили до отаманів Блажевських, чопівці⁸ розстріляли батьків Вепра, які жили на хуторі неподалік Звенигородки. Вони були внесені в списки «ответчиків»⁹

⁷ Рабкоп – робітничий кооператив.

⁸ ЧОП – частини особливого призначення ГПУ (колишньої ЧК).

⁹ «Ответчікі» – неблагонадійні селяни, яких розстрілювали без суду як заручників.

і після знищення гайдаками отамана Гризла поблизу хутора продзагону і міліціонерів, які його охороняли, були вбиті на своєму подвір'ї. Вепр тепер жив жадою помсти, тож пощади большевицьким посіпакам чекати від нього було годі.

На околиці Млієва вони розділились на три групи. Троє поїхали до млина, четверо до круп'яні й олійні, які були в одному приміщенні, а решта, серед яких були Зайда і Дужий, на чолі з Вепром попрямували до контори рабкопу. За високими тополями, які відділяли контору від сусідньої вулиці, всі спішилися і, перебігаючи від дерева до дерева, півколом оточили будинок. Пересторога була не зайвою, бо Вепр сказав, що контору можуть охороняти міліціонери. Так воно і було. Коли Зайда виглянув з-за рогу контори, то біля ганку побачив двох міліціонерів з гвинтівками на плечах.

– Дай-но я, – почув він позаду шепіт Тихого, молодого веселого гайдаки, у якого був ручний кулемет «льюїс». – Вздівши мою пукавку, вони в штани накладуть.

Отримавши ствердний кивок Вепра, який, як з-під землі, виріс поруч, Тихий вискочив із-за рогу, виставивши поперед себе кулемет.

– Кидайте зброю, бо порішу на місці! – заволав він, поводячи цівкою кулемета то зліва направо, то справа наліво.

Двоє молоденьких міліціонерів спочатку заціпеніли, але вже за мить кинули гвинтівки на землю з такою відразою, ніби це були найотруйніші гади.

– Забери зброю, Дужий, і обшукай цих молокососів, – звелів Вепр, погляд якого наливався важким свинцем ненависті. – А я піду побалакаю з товарищем председатілем.

Заледве він закінчив говорити, як двері на ганок різко розчахнулись і волохата рука кинула з-за одвірка гранату. Вона впала між Вепром і Зайдою, прокресливши в пилюці півколо. Та перш ніж вона його домалювала, Зайда схопив гранату і з криком «лягай!» жбурнув її назад у відчинені двері. Всі, окрім міліціонерів, які, покидавши гвинтівки, так і залишились стояти біля ганку, повалились на землю. В тісних сінях гахнуло так, що блаженський дашок над ганком обвалився на міліціонерів, і ті попадали як підкошені. Червоний від люті Вепр, зірвавшись на ноги, одним скоком досяг дверей і, стискуючи в руці нагана, шугонув всередину. Почувся постріл, за ним відразу крик болю, який застав Зайду, коли він уже був в дверях. Назустріч йому з хмари піднятої вибухом гранати куряви Вепр витягував закривавленого чоловіка, тримаючи того за пасок і комір гімнастерки. Зайда відступив на ганок, даючи йому дорогу, і раптом краєм ока побачив, як в кінці вулиці хтось промайнув на коні і зник за вигином дороги, що вела в Городище.

Тим часом Вепр кинув закривавленого чоловіка зі сходів ганку, аж той заволав від болю, і люто прохрипів, викашлюючи куряву:

– Оце стерво большевицьке кинуло в нас «кукурудзу»¹⁰! Ще й відстрілюватись намагався, покидьок.

Він підійшов до скоцюрбленого біля східців голови рабкопу і штурхонував його носом чобота.

– Вставай, таваріщ председатіль, твій «последній решітельний бой» скінчився.

Вепр схопив напівпритомного чоловіка за комір і одним рухом поставив на коліна.

– «Інтернаціонал» перед смертю співати будеш, падлюко?

Чоловік щось хотів сказати, та закашлявся і лише похитав головою. І тут сталось неочікуване. Притримуючи очільника рабкопу під бік коліном, аби той не звалився на землю, Вепр миттєво вихопив з піхов шаблю й одним ударом відтяв йому голову. Вона впала на землю, перевернулася і зупинилась у пилюці догори обличчям. Очі, які, здавалось, ще жили на ньому, моргнули і безтямно втупились в небо.

¹⁰ «Кукурудза» – так гайдаки називали довгі французькі гранати, поверхня яких нагадувала качан кукурудзи.

Зайду аж струсонуло. Йому, бойовому кавалеристу, якому не один раз доводилось зносити ворожі голови на полі бою, було огидно дивитись на цю розправу. Все виглядало так, ніби Вепр у ролі ката виконав вирок на місці страти. «Боже, – жажнувся Зайда, – що робить з людиною ненависть!»

Та тут-таки його заскочила інша думка. Вершник! Куди помчав той вершник по дорозі на Городище? Чи не за підмогою послав його голова рабкопу?

Зайда зробив крок до Вепра, аби поділитись з ним цією підозрою, коли тишу після короткого заціпеніння розірвав дзвінкий голос Тихого:

– А міліціонерики, виходить, віддали Богу душу!

Він стояв біля двох міліціонерів, які впали, коли обвалився дах ганку і про яких протягом дійства, що зараз лише скінчилось, усі забули. Обидва лежали обличчями вниз і не ворухнулись. На гімнастерках виднілись рвані дірки, з яких ще сочилась кров.

– Та їх осколками гранати посікло, – подав голос Дужий, – стояли ж навпроти відчинених дверей...

Зайда вже вдруге відчув неприємне млоїсте ниття під грудьми. Це ж від його руки загинули ці парубки, яким, може, не було і по двадцять і які в ту міліцію пішли чи в запалі юнацького максималізму, чи, як це часто у той час бувало, щоби прогодувати сім'ю.

Кривавим складався початок першого бойового дня гайдамаки Зайди. Та він ще не знав, що його чекає далі.

Коли тіла міліціонерів відтягли за контору, Вепр звелів Зайді і Дужому забрати їх гвинтівки та набойі. Взявши одну з гвинтівок, Зайда підійшов до Вепра.

– Я тут дещо побачив, коли ти тягнув з контори председателя...

– Що ж ти побачив?

Вепр подивився на Зайду налитими кров'ю очима, в яких все ще була лють впереміж з ненавистю.

– Якийсь хлопчина гайнув на коні в бік Городища.

– Чого ж ти відразу не сказав?

– Тобі тоді було не до того.

Вепр з підозрою глянув на новобранця, хотів щось йому сказати, але передумав і звелів усім іти до коней. Сівши на свого вороного, він звернувся до гайдамаків:

– Ідемо до млина, забираємо воза з борошном, потім за крупами й олією – і відразу до лісу.

Скачучи сільською вулицею в бік млина, який виднівся на околиці, Зайда завважив, що вони так і не зустріли жодного селянина. Видно, почувши постріли, люди поховались від гріха подалі.

Гайдамака Терен, запорошений борошном, вийшов із млина їм назустріч.

– Оце лише зараз почали молоти.

Він ткнув пальцем кудись під дах млина, де, мабуть, були мірошники:

– Їм, бачте, не було «указанія» сьогодні молоти...

– Давай, що є, і поїхали, – підігнав того Вепр. – Аби чопівці з Городища не налетіли...

Та швидко не вийшло ні в млині, ні в круп'ярні та олійні. У переляканих дядьків, котрі там працювали, все валилось з рук. А повернутись ні з чим гайдамаки теж не могли. Зрештою, коли до кількох мішків борошна, які вже були на возі, додалось стільки ж круп і пару сулій з олією, Вепр дав наказ їхати. Вони вже вибирались з села, коли Тихий, який спостерігав з пагорба за дорогою на Городище, закричав:

– Їдуть! Зо два десятки чопів пруть з того боку.

Він вказав рукою на околицю села, до якої від них було верстви дві, не більше.

Вепр якось відразу підтягнувся, почервонілі очі аж просвітіли.

– Терен, жени воза до яру, там є де заховатись.

– Займаємо позицію на пагорбі – іншою дорогою вони не підуть. Затримаємо чопів, скільки зможемо, а потім віялом до лісу.

Він глянув на Тихого, який, видно було, вже не міг дочекатись того часу, коли зможе пустити в хід свою «пукавку».

– Скільки в тебе набоїв?

– Не так щоб багато, та на годину-півтори бою повинно вистачити, – весело посміхнувся той. – Якщо не палькати в світ, як у Божу копійчку.

Зайда почув віддалений тупіт кінських копит. Вловив його і Вепр.

– Займай позиції! – гукнув він до гайдамаків. – Тихий, тобі починати...

Чопівці зупинились біля тополь на околиці і, видно, радились, що робити далі. Зайда нарахував їх двадцять один разом з комісаром у чорній шкірянці і таким же кашкетом на голові. Гайдамаків, які залягли на пагорбі, було вдвічі менше. Проте у них був «льюїс» і трохи гранат. А в Зайди з Дужим тепер ще і по гвинтівці.

З жестів, якими комісар супроводжував свою розмову з одним із чопівців, мабуть, старшим, Зайда зрозумів, що вони мають намір підняти на пагорб, а потім розділитись і двома загонами прямувати у бік лісу.

Коли чопівці наблизились до пагорба настільки, що можна було розрізнити їх обличчя, заговорив «льюїс» Тихого. Він скопив чергами кількох передніх, а решта кинулись врзнібіч і помчали до хат і дерев недалекого села. Зайда, як і задумав, зняв пострілом з гвинтівки комісара, ще хтось підстрелив чопа, який втівав останнім. Четверо чи п'ятеро чопівців залишились лежати під пагорбом, інші поховались за крайніми хлівами і клунями.

– Може, варто відходити до лісу? – запитав Зайда Вепра. – Вони не відразу очуняють, та й комісара я застрелив. А пагорб нас прикриє.

У Зайди було таке передчуття, що з ними зіткнувся не весь загін чопівців.

– Ні, – рішуче мотнув головою Вепр, – треба дати Терену з возом заховатися в ярузі. І пошмикати цих падлюк добряче ми ще можемо. Вважай, чверть їх уже в пеклі, а у нас вигідна позиція і «льюїс» на додачу.

Раптом з боку села почулись радісні вигуки, і не встигли Вепр із Зайдою зрозуміти, що до чого, як спочатку з-за найближчої до них тополі, а потім від крайньої клуні у бік пагорба застрочили кулемети. Зайда відразу впізнав «максими». Це означало, що чопівці отримали підмогу, та ще й неабияку. Якщо в них до «максимів» були ще й тачанки, то справи ставали зовсім кепськими.

– Думаю, вони хочуть обійти нас з флангів, прикриваючись вогнем «максимів», – роздумливо мовив Зайда.

– Правильно думаєш, – буркнув Вепр, який вже усвідомив, що до лісу таки треба відходити. І негайно.

Він по черзі подивився на Зайду, Дужого і Тихого.

– Ви ще трохи постріляйте в них з різних місць, аби думали, що вас більше, поки ми з хлопцями домчимо до яру. А тоді ходу на хутори. Дужий знає, як туди добратись через болото.

Пальнувши ще кілька разів у бік чопівців, Вепр з рештою гайдамаків не стали гаяти часу і, скочивши на коней, помчали до яру. Побачивши, що Дужий з Тихим дивляться на нього, чекаючи наказу, Зайда взяв справу в свої руки.

– Тихий, береш лівий фланг, а ми з Дужим пантруємо правий. Вони зараз підуть в атаку, тож приготуйте гранати. Ось Вепр іще кілька мені залишив.

Він взяв підсумок з гранатами, по дві дав хлопцям, а одну залишив собі.

Майже одночасно застрекотіли «максими» чопівців, а вони самі перебіжками почали наближатись до пагорба. Стріляли чопи навмання, і Зайда вирішив підпустити їх ближче. Схоже було, що тачанок вони таки не мали.

Коли Зайда дав знак стріляти, Тихий тут-таки скошив двох чопів, які вже повзли на пагорб і зверху їх було добре видно. Сам Зайда поцілів у кулеметника, який на його фланзі якраз взявся перетягувати «максима» ближче до пагорба. Та тут запрацював другий кулемет чопівців, і кулі так притисли гайдамаків до землі, що годі було підняти голову. Зайда розумів, що під таким щільним вогнем обійти їх збоку – як раз плюнути.

Він підповз до Дужого, а з ним уже до Тихого.

– Сипони по них кількома довгими чергами, кинь гранати і скочуйся вниз. Коня твого ми будемо тримати наготові.

Зайда з Дужим шпурнули по гранаті, і під торохкотіння «льюїса» миттю дістались до коней, які були прив'язані внизу з протилежного від села боку. «Льюїсу» відповідав лише один «максим» і гвинтівки. Вже сидючи на своєму Чалому і тримаючи за повід кобилу Тихого, Зайда бачив, як той одна за одною кинув у чопівців дві «кукурудзи» і, притискаючи до грудей «льюїса», як малу дитину, помчав до них. За мить він уже був у сідлі, і вони рвонули за Дужим, який звелів не відставати.

До лісу було недалеко. Притримавши за крайніми деревами коней, вони разом озирнулись і побачили, як з обох боків пагорба вилітають на конях чопівці.

– За мною! – гукнув Дужий, спрямовуючи коня у глиб лісу ледь помітною стежкою. – Скоро болото, а там не поспішиш...

Надворі починало сутеніти, а в густому лісі взагалі вже було майже темно. Та Дужий вправно вів товаришів одному йому відомими стежками, і за якихось півгодини вони добрались до болота, про яке казав Вепр. Переслідувачів за ними не було чути ще відтоді, як вони заглибилися в ліс, і Зайда зрозумів, що йти за ними в хаші, та ще й проти ночі, ті не ризикнули. Однак гайдамакам потрібно було ще перейти болото.

– А що, іншого шляху звідси на хутори немає? – запитав Дужого Зайда, сподіваючись все ж, що тепер, коли їх вже не переслідують, лізти в багно не доведеться.

– Є, – відказав Дужий, – але навіщо зайвий раз ризикувати. Та й до хутора мого дядька навпрошки рукою подати. А оскільки він з трьох боків оточений болотами, то вночі чопівці туди таки не полізуть.

Зайда кивнув і вже хотів спішитись, коли Дужий зупинив його.

– Поїдемо верхи. Мій Вороний, якого я в дядька Василя і позичив, знає тут стежку краще за мене. Та й кобила Тихого місцева. Твого Чалого візьмемо всередину і таким цугом, дасть Бог, пройдемо трясовину.

Зайда народився в степовому краї, і болота завжди викликали в нього пересторогу. Особливо після того, як під час нічного рейду під Бродами він потрапив у таке болото і підступна трясовина мало не засмоктала його разом з конем. Добре, що Чалий з'явився у нього вже пізніше, бо той його кінь у болото таки б не пішов.

Чалий показав себе молодцем. Він ступав слід у слід за конем Дужого, не зупиняючись і не виказуючи страху. Більше переймався сам Зайда, який, звільнивши про всяк випадок ноги зі стремен, з певним острахом поглядав зверху на хитку темну масу, яка колихалась і булькала під копитами коней. До того ж його кінь накульгував, і Зайда боявся, щоб він часом не оступився на слизькій стежці.

Коли трясовина закінчилась і коні відчули твердий ґрунт під ногами, Зайда завважив, що вони рухаються вгору. Окрім найближчих дерев і кущів, навколо нічого не було видно.

– Ми що, на острові? – запитав Дужого Зайда.

– Скоріш, на півострові, – тихо відгукнувся той. – А коли навесні розгуляється повінь, тоді дядьків хутір справді перетворюється на острів.

Вони ще трохи проїхали, петляючи між вільхами і осиками, і Дужий зробив знак зупинитись. Із-за дерев вже проглядали обриси якихось будівель. У вікні однієї з них блимало світло.

– Ви почекайте, – мовив Дужий, – а я все тут огляну. Ніби спокійно, та береженого Бог береже.

Він спішився і, віддавши повід Тихому, за мить зник у темряві. Зайда сторожко розглядався навкруги, тримаючи в руці нагана. Тихий теж пересунув «льюїса» собі на груди.

Чекати довелося недовго. Так само несподівано, як і зник, Дужий вигулькнув коло свого коня.

– Нас чекають. Непроханих гостей немає, та є прохані. У дядька переховуються моя тітка по мамі з донькою. Її син уже другий рік в отамана Загороднього. Коли довідались, що їх записали в «ответчікі», гайнули зі Звенигодки сюди.

Він потягнув Вороного за повід.

– Пішли, заведемо коней до клуні. Там і ночувати будемо. Тітка вже готує вечерю, тож щось з'їмо, бо живіт вже до хребта липне.

Лише тепер Зайда відчув, який він голодний. Після вранішньої кулеші у них в роті не було ні ріски. Навіть води не мали як напиться.

Прив'язавши коней і кинувши їм по оберемку сіна, всі рушили до хати. Навіть світло каганця після суцільної темряви так вдарило Зайді в очі, що у досить великій кімнаті він зміг розрізнити лише три чи чотири силуети біля протилежної стіни.

– Вітайте моїх побратимів, дядьку Василю, тітку Уляно і ти, Оксано, – надто голосно, як видалось Зайді після годин тиші, промовив Дужий. – Степана Старошапку-то ви, дядьку, знаєте. А це мій командир на війні і в Першій запорізькій дивізії Іван Білоус.

Поки Дужий говорив, як завжди повільно вимовляючи слова, Зайда встиг роздивитись тих, хто був у кімнаті.

Дядько Василь, міцний чоловік з кучмою сивого волосся і твердим підборіддям, вже рушив до нього ручкатись. Поряд з ним приязно усміхалась миловидна жінка середнього віку. А біля неї... В голові Зайди промайнула думка про неземну красу, та дядько Василь уже тиснув йому руку. Він щиро відповів на потиск і, відчуваючи на собі пильний погляд красуні, гречно вклонився їй і тітці Уляні.

– Дякуємо, що надаєте нам прихисток, – чомусь ніяковіючи, тихо промовив Зайда. – Вибачайте, що потурбували...

Поки вони роздягались і сідали за стіл, Зайда відчував на собі погляд Оксани. Його посадили поряд з дівчиною. Він повернувся до неї, збираючись запитати, коли вони приїхали на хутір, і потонув у безодні синіх, як волошки, очей. Оксана не відвела погляду, в якому Зайда вгледів і здивування, і захоплення і який ніби огортав його теплою хвилею дівочої ніжності. Він дивився б у ці очі-джерела годинами, та, розуміючи, як можуть потракувати такі довгі переглядини присутні, завів мову про справи буденні.

Відразу після вечері гості пішли в клуню. Втомлені Дужий і Тихий тут-таки заснули, та Зайді не спалось. Перед очима стояло дівоче обличчя з ніби намальованими художником тонкими чорними бровами, пухкими устами досконалої форми і чарівною маленькою ямочкою на округлому підборідді. Оксанині сині очі наче дивились на нього і зараз, манячи покликом, опиратись якому йому було несила.

Лежачи на пахучому сіні, Зайда з тугою думав, що вдосвіта вони поїдуть і він може вже ніколи не побачити Оксану. Та щось підказувало йому, що доля не для того звела їх, аби відразу розлучити.

W

У шістнадцять років я з відзнакою закінчив Володимир-Волинську гімназію. Прискіпливі гімназійні педагоги і сам директор пан Стоцький дивувались, звідки у гімназиста Włodzimerza Wilka, сина простого рольника¹¹, такі здібності. З першого по останній рік навчання в гімназії я був серед найкращих учнів, тому вчився безплатно, ще й отримував іменну стипендію. До того ж я гарно малював, вважався провідним лицедієм гімназійного драматичного гуртка і лідером команди з копаного м'яча. А нещодавно ще й почав вчитися грати на скрипці і на вечірках гімназистів уже міг дібрати мелодію найбільш популярних вальсів чи оберків¹².

Батьки пишалися мною. Тата, який запрявся дати освіту шістьом своїм дітям, окрім моїх успіхів у навчанні тішило ще й те, що йому не доводилось щороку платити за гімназію доволі значну суму з сімейного статку. Навчання, окрім хіба що початкового, коштувало в Польщі дорого, а йому ще потрібно було вчити молодших.

У сімейному колі тато не переставав повторювати, що я пішов у його вовківський рід, у якому всі були метикуваті і досягали, чого хотіли. Мама з ним погоджувалась, бо я і зовні, і за характером був викапаний батько. Однак після того пам'ятного для неї дня, коли я впав з коліски головою на долівку і раптом заговорив, у її свідомості вкоренилася думка, що то таки був знак Божий. Недарма ж і старий Шмоль напророчив її синові долю великої людини.

Молодші брат та четверо сестричок мене дуже любили. А найбільше передостання – Ганнуся. З раннього дитинства вона хвостиком ходила за мною, а я учив її всього, що знав сам.

Возити сина щоденно в гімназію за десять верств татові було складно, тому він винайняв для мене помешкання в старій полячки Ядвіги, за яке розраховувався продуктами. Від її будинку на два входи, що стояв неподалік мосту через Лугу, до гімназії навпрошки було не більше версти. Я квартирував тут з самого початку навчання в гімназії, навідуючись додому лише на канікули.

Кожного разу, приїжджаючи в свою Капітулку, я привозив сестрам і брату якісь подарунки, куплені на заощаджені зі стипендії кілька злотих. Ось і цього разу, завітавши на рідний хутір на кілька днів перед останніми екзаменами, я, обійнявшись та розцілувавшись з рідними, насамперед узявся роздавати їх дітям. Одинадцятирічна Ганнуся вертілась поруч, з цікавістю заглядаючи в ранець, з якого я діставав всілякі смаколики.

– А що то за книга така грубезна? – тоненьким голоском запитала Ганнуся, тикаючи пальчиком у товстий том, що був втиснутий між альбомами для малювання.

Вона вже закінчувала вербську початкову школу і цього року теж збиралася йти в гімназію.

– Ох і цікава ж ти, Ганнуся-вертусю, – жартома посмикав я свою улюбленицю за вушко. – Коли закінчиш гімназію, тоді й розповім тобі, що в ній написано.

Я закрив ранець і взявся роздавати дітям подарунки. Книгу Михайла Грушевського, на яку вказала Ганнуся, ховати не став, бо знав, що без мого дозволу чіпати ранець ніхто з домашніх не буде.

Книги Грушевського, як і іншу заборонену літературу, давав нам читати батько мого найліпшого приятеля Тараса Микитюка, який був старостою у володимирській православній церкві Святого Миколая. Втім Євген Микитюк віднедавна не лише давав синові і його

¹¹ Рольник – хлібороб (пол.).

¹² Оберек – польський танець.

друзям читати такі книги, а й розповідав нам про Українську Народну Республіку, Організацію українських націоналістів та вже про другу хвилю голодомору, яким сталінський режим винищував селянство на Великій Україні. Старший Микитюк хотів, аби під час подальшого навчання і життя ми знали правду про свою Батьківщину і були патріотами.

Нас було четверо – гімназійних друзів іще з першого року навчання. Тарас Микитюк і Йосиф Фількінштейн з Володимира-Волинського, Улас Кузьмук з приміської Федорівки та я, Володько Вовк, з хутора Капітулка, який входив до вербської гміни. Всі ми добре вчилися, і, хоча були різними за характерами та уподобаннями, ця жага знань робила нас співниками. Кожен вже знав, ким хотів би бути в дорослому житті. Тарас мріяв стати адвокатом, Йосиф – лікарем, Улас – інженером. Я ж, оскільки знав від мами про свого діда будівничого, все більше схилявся до думки, що мені теж варто обрати цей фах. А може, навіть стати архітектором, самому проектувати будинки та величні споруди, які я бачив у книгах. Остаточно ж визначитися з подальшим навчанням і вибором фаху мені допомогла розмова з директором гімназії Казімежем Стоцьким.

Директор викладав геометрію та креслення, і Wlodzimierz Wilk був у нього кращим учнем. Якось перед іспитами він запросив мене до себе в кабінет.

– Ти вже, напевно, думаєш над тим, де продовжувати навчання? – запитав директор. – З батьком говорив про це? Що він каже?

– Так, пане директор. – Я був здивований запитаннями, проте відповідав невимушено. – Він був у батька Тараса Микитюка, і дядько Євген порадив, аби ми з Тарасом разом вступали до ліцею у Львові...

– Гм, – на хвилю замислився Казімеж Стоцький, – це непоганий вибір. Та й не так далеко, як...

Він обірвав себе на півслові і приязно подивився мені у вічі:

– Але у мене є інша пропозиція. У Вільно є ліцей з архітектурним ухилом. Його наставник – мій давній приятель. На Різдво він гостював у мене, і я розповів йому про...

Директор загадково помовчав і згодом продовжив:

– ...про мого найкращого учня, у якого є образне мислення художника і прагматичний розум інженера. Він сказав, що коли ти закінчиш гімназію на відмінно, то можеш бути зарекомендований до ліцею без вступних іспитів. Достатньо буде мого рекомендаційного листа.

Пан Стоцький враз споважнів і коротко додав:

– Скажи про це батькові. І нехай він зайде до мене до кінця цього місяця.

Тато довго вагався, чи відпускати старшого сина у далекий край. До Львова і то майже день поїздом їхати, а де те Вільно. Та й мама плакала, просила не віддавати мене так далеко. Зрештою він таки вирішив, що останнє слово буде за мною.

– То де б ти хотів далі вчитись: у Львові чи у Вільно? – запитав мене батько, коли приїхав у Володимир, аби зустрітися з директором гімназії.

– Пан директор сказав, що у Вільно є гімназія з архітектурним ухилом, а я хочу стати архітектором, тату. А після такої гімназії легше вступити на архітектурний факультет. Такий є у Львові в політехнічному інституті, я вже довідався.

– Ага, то далі все одно у Львові вчитись, – повеселішав мій татусь. – Тоді піду скажу пану Стоцькому, що я згоден.

Ввечері того ж дня ми четверо зібрались у Тараса Микитюка. Тепер вже всі ми знали, куди поїдемо на навчання. Тарас з Уласом мали їхати до Львова. На Йосифа чекала Варшава, в якій жив його рідний дядько. Ну, а я найближчі кілька років мав провести у далекому чужому Вільно.

Завжди гомінкі і веселі, ми раптом притихли, сиділи замислено, ніби вже завтра мали роз'їжджатись, як сказав Тарас, «на три сторони світу».

– У тій Варшаві і слова українського, певно, не почуєш, – за звичкою смикнув себе за вухо Йосько, правильній вимові якого і знанні українських класиків ми по-доброму заздрили. – Щоправда, дядько мені сказав, що в столиці існує Товариство імені Тараса Шевченка, але не радив туди навідуватись. Він, бачте, дбає про мою майбутню бездоганну репутацію великого хірурга і науковця.

Йосько насмішкувато пхекнув.

– А давайте заспіваємо нашу улюблену, – запропонував він і, не чекаючи згоди, тихенько затягнув чистим юнацьким тенорком: – Ще не вме-е-е-ерла України і слава і во-о-о-оля...

Тарас, Улас і я так само тихо підхопили пісню і плавно, без фальшу довели її до кінця.

Сповнені експресії боротьби і жаги до змін слова цієї пісні, яка була дуже популярною серед українських патріотів на східних польських кресах і яка сприймалась польською владою як бунтарська, збадьорила нас. У Йоська від надмірних емоцій в очах навіть заблищали сльози.

Йосиф Фількінштейн був найколеритнішою фігурою в нашій четвірці. Син корінної володимирянки і польського єврея, чий шлюб свого часу був рішуче засуджений місцевим рабином, Йосько не любив владу, досить критично ставився до батькових братів по крові і вважав себе прямим нащадком запорізького козака Крупи. Зі слів матері Йосько знав, що його прапрапрадід Іван Крупа, який воював ще з Наливайком, під старість поселився біля Луцька. Один із синів Івана Крупи згодом переїхав до Володимира. А сільце Крупа, яке заснував прапрапрадід Іван коло Підгайців, що біля тракту з Луцька на Дубне, існує і нині. В дитинстві Йосько їздив туди з матір'ю і на власні очі бачив височенного мурованого стовпа з гербом князя Острозького, якого, аби позначити межі володінь князя, збудували неподалік пагорба, де була хата козака Івана Крупи. Тож у Йоська козацька кров таки брала верх над єврейською, а відтак спонукала до бунтівних настроїв. Хоча це не заважало йому добре вчитись і будувати плани на майбутнє, у здійсненні яких єврейські родичі Йоська мали відіграти не останню роль. З цього приводу його друзі жартували, що незалежність України Йосько буде здобувати з допомогою родини з Луцька, а фах хірурга – дядька з Варшави.

– А ти, – вдавано серйозно порадив Йоськові Улас, – в суботу ходи в синагогу, а в неділю – на зібрання Шевченківського товариства. Тоді, як то кажуть, і вовки будуть ситі, і вівці цілі.

– А що, – погодився Йосько, – добре радиш. Так і скажу дядькові – або відвідаю Товариство, або в синагогу ні ногою.

– Ти, головне, у Володимир після навчання повертайся, – обійнявши Йоську за плечі, мовив Улас. – Усі повертаймось.

Ми так домовились: як вивчимось на фахівців, то повернемось у рідне місто, згуртуємо передову молодь і під прапором ОУН будемо боротись за незалежність України. Сьогодні ми мали скріпити це своє рішення клятвою, текст якої складали разом.

– То даємо клятву? – тихо запитав Тарас, обвівши друзів враз споважнілим поглядом.

– Даємо, – так само тихо озвались Улас, Йосько і я.

Тарас повагом дістав з кишені гімназійного кітеля складений аркуш паперу.

– Повторюйте за мною.

Він розгорнув удвоє складений папірець і, не заглядаючи в нього, урочисто розпочав:

– Ми, патріоти України...

Ми так само урочисто підхопили слова, які знали напам'ять:

– ...клянемось! Усі свої сили, розум і волю віддати боротьбі за незалежну суверенну Україну. Як би не склались наші долі, завжди і скрізь боронити нашу Батьківщину, бути з нею всім серцем, доки смерть не розлучить нас. Клянемось!

Промовивши ці сповнені щирого пафосу короткі фрази, ми склали до купи правиці, а лівими обійняли один одного і, зійшовшись у вузькому колі, притулили чоло до чола. Якусь мить ми так мовчки постояли, а потім відхилились, дивлячись по черзі у вічі один одному.

На маленькій залізничній станції Овадно, наступній за володимирською в бік Ковеля, тато з Ганнусею проводжали мене на навчання у далеке Вільно. Ми приїхали зі свого хутора, від якого до станції було версти з чотири, бричкою, яку з такої нагоди тато почистив і підфарбував. Оскільки в бричці, закладеній моїми речами, вільного місця майже не було, то з собою ми взяли лише Ганнусю. Та вона й так би прибігла слідом. Не провести на станцію улюбленого братика і вперше в житті не побачити паровоза Ганнуса просто не могла.

Весь час, поки ми їхали на станцію, я розповідав сестричці всілякі смішні історії, сам між тим раз по раз сумно поглядаючи навколо. Лише тепер я усвідомлював, як важко покидати рідний, любий серцю край.

Ще сумнішим був тато. Він сидів на передку брички похнюплений і мовчав аж до станції.

У касі невеликого станційного приміщення тато купив мені квиток до Вільно, який потрібно було ще закомпостувати в Ковелі, пересідаючи вже на прямий потяг до станції призначення.

– Ось тобі квиток, – нарешті заговорив він, подаючи мені шматочок твердого картону. – В Ковелі пересадка...

– Я знаю, тату.

Мені хотілось обійняти й заспокоїти батька, якого я дуже любив і поважав. Та на людях я чомусь застерігся виявляти свої почуття.

– Ти вважай там, синку, шануйся, – мнучи в руці пужало батого, мовив тато. – Вільно те – край далекий, люди там чужі...

– Не переживайте, – якимось несміливо торкнувся я батькової руки, – я дам собі раду. Ви ж знаєте, що ваш син не з полохливих.

Тато вперше за цей час усміхнувся і подивився на мене з неприхованою гордістю.

– Вовків боятись – до лісу не ходити. А ми самі Вовки.

На перон вийшов поважний залізничник у кашкеті з кокардою і, підійшовши до невеличкого дзвона, який був прикріплений на стіні біля дверей, тричі з короткими перервами подзвонив. Поїзд на Ковель прибував на станцію Овадно.

Тато враз заметушився, викладаючи з брички мої речі.

– Не спішіть, тату, – заспокоював я його, намагаючись приховати хвилювання, – потяг буде чекати, заким всі пасажери не зайдуть до своїх вагонів.

Ми разом якраз змогли взяти всі речі, навіть Ганнуса несла вузлик з продуктами та мою скрипку в шкіряному футлярі.

Віддавши вусатому кондукторові квиток і занісши речі до вагона, я вийшов на перон попрощатись.

Я тричі розцілувався з батьком, потім підхопив на руки і міцно притис до себе Ганнусю.

– Прощайте, тату, дякую вам уклінно за все. А ти, сестричко, шануйся і добре вчись у гімназії. Дасть Бог, наступного літа приїду на вакації¹³.

Я став на підніжку вагона, який вже ось-ось мав рушити, і помахав рукою:

– Прощайте!

– З Богом, – махнув і собі рукою тато, витираючи з очей непрохані сльози.

– Приїжджай скоріше! – гукнула услід потягу Ганнуса. – Ми тебе будемо дуже-дуже чекати...

¹³ Вакації – канікули (пол.).

Я ще встиг побачити, як тато змахнув з очей сльозу і, дивлячись услід потягу, розмашисто перехрестив його разом зі мною.

М

Іван Білоус лежав на скрипучому лікарняному ліжку з твердою панцирною сіткою, застеленою лише подертою армійською ковдрою. Гострий біль у шлунку став настільки нестерпним, що, здавалось, він ось-ось зомліє. Перед його зором, який вже затуляла жовта каламутна пелена, раптом з'явилась дружина Оксана. Вона тримала на витягнутих руках їх наймолодшого, Тарасика, ніби намагаючись передати його чоловікові. Іван зробив спробу встати їм назустріч і тут-таки провалився у глибоку темну безодню.

Їхнє з Оксаною кохання нагадувало два стрімкі потічки, які, взявши початок з одного джерела, то сходились до купи, то, розділені пагорбами й камінними брилами, розходились у різні боки, аби зрештою таки злитись у повноводну ріку. Весь наступний рік після першої зустрічі на хуторі дядька Микити Чобітька Іван чекав коротких побачень, які нечасто дарувала їм доля. Вони з Оксаною, як діти, тішились кожною миттю таких зустрічей, віддаючи себе одне одному без останку. Про майбутнє не говорили, бо не знали, чи буде у них спільне майбутнє.

Коли наприкінці літа 1921 року в бою під Звенигородкою Івана поранило, Микита привіз його на хутір підлікуватись. Тітка Уляна, матір Оксани, під час війни була в госпіталі сестрою милосердя, та й на травах зналась, як її матір і бабуся. Тож на ноги Івана вона поставила швидко. Та він не дуже тому й радів. Бо місяць, проведений у лісовій хатині дядька Василя, в якій його поселили заради безпеки, став для нього з Оксаною справжнім медовим місяцем. Перші дні Оксана приходила до Івана з матір'ю, а коли та пересвідчилась, що донька впорається з лікуванням сама, передала пораненого в її руки. Передала, ніби благоговіючи їх кохання, бо ж бачила, що ці двоє вже не можуть одне без одного.

Коли Іван видужав і зібрався повертатись до своїх, Оксана призналась йому, що вагітна.

Вони сиділи, обійнявшись, біля дверей хатини, з усіх боків оточеної кремезними дубами та густим підліском, і слухали, як поволі затихає вечірня діброва.

– У нас буде дитинка, Іванку, – тихо мовила Оксана, злегка торкаючись губами щоки коханого. – Я хочу, щоб вона була схожа на тебе...

Іван повернувся до Оксани і довго дивився в її бездонні сині очі. Ніжно поцілувавши кохану, він сказав заміряно:

– Це повинна бути дівчинка – така ж красива і розумна, як ти...

Він на мить задумався, а згодом м'яко, але рішуче продовжив:

– Скоро я заберу тебе звідси, відвезу в своє село. Я повинен подбати про... вас. Тут стає неспокійно.

Як завжди, на початку осені гайдамаки стали готуватись до зимівлі. Цьому передував козацький «круг», на якому вирішували, хто залишається жити в зимівнику – обладнаному підземному житлі вкупі з кухнею і навіть стайнею, а хто до весни повертається додому. На «крузі» Іван сказав, що цього разу вирішив поїхати на зиму до батьків у село. Ніхто в нього нічого не розпитував, проте Іван здогадувався, що товариші знають про його стосунки з двоюрідною сестрою Дужого. Тому після «круга» він підійшов до Петра Блажевського і розповів йому все як є. Петро сприйняв звістку доброзичливо. І навіть запропонував допомогу.

– Їхати так далеко без «легенди» тобі не варто, – переконливо мовив він. – Думаю, що байка про те, ніби ти воював у Будьонного, а потім захворів на тиф, підійде. Та й документа тобі якогось зробимо. Під час останнього нападу на поїзд хлопці забрали в одного комісара цілу валізу большевицьких бланків з печатками. Тож поїдеш, як «свой товарищ».

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.